B.ERNAZAROV PROZASÍNDA KONFLIKTLERDIŃ QAHARMAN OBRAZÍN JASAWDAĠÍ XÍZMETII

Orazbaeva Periza Kongratbaevna

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti magistrantı

1. **Gilt sózler:** Ádebiyat, proza, povest, qaharman obrazı, konflikt.

2. **Kalit so'zlar:** Adabiyot, proza, qissa, qahramon obrazi, konflikt.

Kórkem shıǵarmada konflikt hám obrazlardıń ulıwma teoriyalıq máseleleri haqqında, ondaǵı bazı bir tartıslı máseleler jóninde túsinikler hár túrli. Konflikt hám qaharmanlar obrazın anıq, ádebiy tekstlik faktler tiykarında tereńirek úyrengen maqul, álbette. Keńes húkimeti dáwirindegi eliwinshi jılları ústemlik etken ádebiyattaǵı "konfliktsizlik teoriyası" milliy kórkem oy-pikirge, ulıwma xalıqlardıń sana-sezimine kóp zıyan ákeldi. Kórkem ádebiyattıń sap halda rawajlanıwına kesent etti. Biraq, báribir waqıt, zaman degershigi, tariyxıy-jámiyetlik rawajlanıw qarama-qarsılıqsız bolmaytuǵınlıǵı, al kórkem ádebiyat óz komponentleriniń biri konfliktten ajırala almaytuǵınlıǵı belgili.

Konflikt (lat. contlictue - kelispewshilik, soqlıǵısıw) - 1) qarama-qarsı tárepler, pikirler, kúshler soqlıǵısıwı; 2) ádebiyat hám kórkem ónerde - kórkem shıǵarma mazmunında jatqan qarama-qarsılıq, personajlardıń óz ara soqlıǵısıwı, kelispewshiligi bolıp esaplanadı. Konflikt epikalıq shıǵarmalarǵa qarata qollanıladı, al detektiv romanlarda bolsa ol *kolliziya, keshirme, pikir aǵımı* túrinde kórinedi.

Konflikttiń 3 túrli kórinisi bar: shıǵarma qaharmanlarınıń bir-birleri menen soqlıǵısıwı, gúresi, shárayat, ortalıq penen soqlıǵısıw hám ózi menen ishki gúresi. Drama konfliktli háreketti rawajlandırıwshı, keskinlestiriwshi qásiyetke iye. Konfliktte jazıwshınıń dúnyaǵa kózqarası, haqıyqatlıqtı, turmıstı, dúnyanı hám insandı qalay qabıl etiwi hám túsiniwi kórinedi. Dramaturgiyada "sırtqı" konfliktke keń orın beriledi, bunda qaharmanlar óz ara bir-biri menen qarama-qarsılıqta,

gúreste boladı, “ishki” konflikt bolsa, qaharmannıń óz minnetin seziwi hám ázzi ruwxıy tárepi, táshwishleri, halatı ortasındağı qarama-qarsılıq túrinde kórinedi.

Mazmunı, baǵdarı kózqarasınan konflikttiń turmıslıq, ádep-ikramlılıq, sociallıq, siyasıy, filosofiyalıq hám basqa túrleri bar. Waqıyalar rawajlanıwı dawamında sociallıq konflikt siyasıy konfliktke, siyası konflikt filosofiyalıq konfliktke aylanıwı múmkin. Úlken, ótkir ideyalar ushın keskin gúreske tiykarlanǵan soqlıǵısıwda tragediyalıq ruwx ústin bolıp, tragediyalıq konfliktti payda etedi yamasa kúlkili, ótkir satiralıq baǵdardağı jaǵday, waqıyalar kulkili ruwxtı payda etedi. Konflikttiń mánisi waqıt, mákan menen tıǵız baylanıslı.

Konflikt - bul qarama-qarsı umtılıslar, xarakterler, kózqaraslar hám ideyalardıń toqnasıwı. Ol tek personajlar arasındağı urıs-keris emes, bálki turmıslıq qarama-qarsılıqlardıń kórkem sáwleleniwi. Belgili teoretik alım V.E. Xalizev konfliktke tómendegishe baha beredi: “Konflikt - bul kórkem shıǵarmadağı háreketlerdiń deregi bolıp, ol xarakterlerdiń óz ara qatnasıǵın, waqıyalardıń dinamikasın hám shıǵarmanıń pútin strukturasın belgileydi” [1:86]. V.Xalizevtiń bul pikiri konflikttiń “konstruktiv” xızmetine baylanıslı. Yaǵnıy, konflikt bolmasa, avtor personajdı bir noqattan ekinshi noqatqa jıljıta almaydı. Syujettegi hárbir qádem (adım) - bul konfliktti sheshiwge yamasa onı shiyelenistiriwge qaratılǵan háreket bolıp tabıladı.

Milliy ǵárezsizlik sebepli, ádebiyattanıw hám kórkem ónerdiń dóretiwshilik usılı realistlik metodqa aylandı, turmıs hám insandı haqıyqıy súwretlew, haqıyqatlıqtağı qarama-qarsılıqlardıń kólemin hám mánisin tereń ashıw, insan hám jámiyettiń kamalǵa keliwindegi qıyınshılıqlardı, quramalı processlerdi aqılǵa uǵras súwretlew birden-bir ólshemge aylandı. Biraq jazıwshı, kórkem óner iyesi haqıyqatlıqtağı qarama-qarsılıqlardı qanday bolsa, sondaylıǵınsha kórkem shıǵarmaǵa kóshirmeydi, kerisinshe, olardı tańlap aladı, ulıwmalastıradı, jáne de keskinlestiredi, olardıń mánisin, mazmunın ashadı. Sonlıqtan da, bul ayrıqsha áhmiyetli.

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde konflikt, qaharman obrazınıń ashılıwı máseleleri usı janr boyınsha jumıslarda belgili dárejede esapqa alıp sóz etildi. [2:98] Bulardan tısqarı ádebiyatshı Á.Qojıqbaev qaraqalpaq romanlarında konflikt hám xarakter máselelerin arnawlı izertlep, kólemli monografiyasın járiyaladı [3:56]. Mine, biz bulardıń barlığın esapqa alǵan halda konflikt hám qaharmanlar psixologiyasın ashıw sheberligin anıq, ádebiy materiallar tiykarında úyreniw maqul. Haqıyqatında, joqarıdağı bazıbir izertlewlerde hám kóp sanlı ádebiy sın maqalalarda durıs kórsetilgenindey, XX ásirdegi qaraqalpaq prozasında konflikt hám sol tiykarda qaharman obrazlarınıń ishki ruwxıy álemin, olardıń sociallıq psixologiyalıq sıpatların, jeke insanıy minez-qulıq belgilerin de ashıp kórsetiw barlıq waqıtları hámme shıǵarmalarda da birdey bolmadı. Turmıs haqıyqatlığı negizindegi konfliktlerdi boyap kórsetiw de, sxematik (kestede) halda jasalma súwretlew de, olardı folklorlıq halda idealizaciyalap, isenimsiz túrde sheshiw de orın aldı hám olar ádebiyatshılarımız tárepinen durıs analizlendi.

Sonday-aq, konflikt qaharmanlar psixologiyası, olardıń ádep-ikramlılıq, jeke insanıy, muhabbat sezimleri menen sıpatların ashıp súwretlewde XX ásirdegi qaraqalpaq prozasında 70-80-jıllardan soń, jańasha sıpatlar, jańa basqıshlar payda boldı. Qaraqalpaq prozasında usı jıllar ishinde T.Qayıpbergenovtıń “Tánhá ózińe málim sır”, “Qara dápter”, “O dúnyadağı atama xatlar” hám kóp ǵana publicistikalıq prozası Sh.Seytovtıń “Xalqabad”, “Jaman shıǵanaqtağı Aqtuba”, K.Mámbetovtıń ‘İmtixan”, “Hújdan”, O.Ábdiraxmanovtıń “Bosaǵa” hám basqa kóplegen ocherkleri, K.Allambergenovtıń “Quslar qaytqan kún”, “Dárya tartılǵan jıllar”, Á.Paxratdinovtıń “Sóylenbegen tariyx” h.t.b. birneshe jas jazıwshılardıń povest hám gúrrińlerinde hár qıylı turmıstağı ásirese zamanagóy konfliktler, socializmniń ıdıraw dáwirindegi, onıń kúshli pát alǵan jıllarındağı da túrlishe biybastaqlıq qarama-qarsılıqları batıl túrde ortaǵa qoyıldı. Olardıń kópshiligi sol sovetlik dáwir, kommunistlik ideologiya húkim súrip turǵan jılları járiyalandı. Sonlıqtan da, olar biraz qarsılıqlarǵa ushıradı, orınsız sınaldı, biraq olardağı ómir qarama-qarsılıqların sáwlelendiriwdegi kórkem psixologiyalıq, ádebiy jazıwshılıq

sheberlik máseleler ashıp berilgen joq. Geyde bul máselelerdegi umtılıslardıń dáslepki shaqırıq retindegi miynetlerdiń de bolǵanlıǵın biykarlaw múmkin emes.

Jazıwshı Beknazar Ernazarovtıń «Kerek adam» povesti insannıń ádep-ikramlılıq juwapkershiligi, ádillik, ózin-ózi basqarıw hám jámiyet aldındaǵı juwapkershiligi sıyaqlı temalar súwretlengen. Povest realistlik hám psixologiyalıq detalǵa bay bolıp, bas qaharmannıń ishki dúnyası hám sırtqı waqıyalar menen bolǵan qatnası arqalı syujet rawajlanadı.

Povesttiń tiykarǵı xarakteristikası - waqıyalardıń birinshi bet kózqarası menen beriliwi, yaǵnıy oqıwshı háreketlerdi hám waqıyalardı bas qaharman - Ábdimurattıń kózqarasınan baqlaydı. Usı arqalı oqıwshı waqıyanıń tek sırtqı waqıyaların ǵana emes, al qaharmannıń ishki ruwxıy keshirmelerin de tereńirek sezedi. Povest syujeti kóplegen ishki hám sırtqı konfliktler átirapında qáliplesken: Ishki konflikt (psixologiyalıq): Ábdimurat turaqlı túrde “Sud erteń dawam etedi” degen pikir menen ruwxıy sharshawda boladı. Bul onıń ishki qáweteri hám óziniń juwapkershiligin ańlawınan kelip shıǵadı. Ol ózin hám átirapındaǵılardı analizleydi, qanday qarar qabıl etiwdi bilmey, ishki gúres alıp baradı. Ishki monologlar qaharmannıń juwapkershilik, keshirim hám adamgershilik sezimlerin kórsetedi. Máselen, ol balaǵa qarata islenip atırǵan zorlıqtı kórip, ózin tutıw, ádillikti tiklew haqqında oylaydı.

Sırtqı konflikt sociallıq haqıyqatlıq penen baylanıslı boladı. Ábdimurat hám Qıdırbay arasındaǵı jánjel bolıp, Qıdırbay balaǵa zorlıq etip, al Ábdimurat onı toqtatadı. Bul konflikt jámiyette ádillikti támiyinlew, kúsh hám ádep-ikramlılıq principleri ortasındaǵı qarama-qarsılıqtı ashıp beredi. Konflikt basqa personajlar menen atap aytqanda, Genjebay hám basqalar menen awıl xalqı menen de kórinedi. Olar óz isin islewge háreket etip atır, biraq qaharmannıń ádep-ikramlılıq sheshimleri arqalı syujet rawajlanadı. Konflikt syujette oraylıq orındı tutadı: waqıyalar shınjırı derlik hárbir saxnada qaharmannıń ishki yamasa sırtqı qararları átirapında aylanadı. Mısalı: balaǵa zorlıq islenip atırǵanın kórip, Ábdimurat aralasıwı, sharalar kóriwi - bul háreketler syujettiń háreketlendiriwshi kúshi bolıp

tabıladı. Sonıń menen birge, konflikt qaharmannıń ádep-ikramlılıq sheshimleri, ádillik hám adamgershilik máseleleri menen tıǵız baylanısqan.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Хализев В.Е. Теория литературы. – М., 2002.
2. Нурмухаммедов. Шығармалары. -Нокис, II том, 1985; Нарымбетов Ж. Каракалпакский роман. -Т., 1974.
3. Нуржанов П. Ғәрезсизлик дәўириндеги қарақалпақ прозасы. - Нөкис, «Билим», 2003.
4. Қожықбаев Ә. Қарақалпақ романы. -Нөкис, 1977.
5. Qaniyazova J.O. Sh.Seytov romanlarında qaharman xarakterin jaratıw sheberligi. -Toshkent. “Impress mediya” , 2023. 124 b.
6. Юсупов К.А. «Шырашылар» романының көркем психологизми. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис, 2006. 6-саны, 112-115.
7. Юсупов К.А. XX әсирдеги қарақалпақ прозасында көркем психологизм мәселелери. «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналы, 2007, 4-саны, 11-15 бб.
8. Юсупов К.А. Ишки монолог ҳәм шеберлик. Әмиўдәрья ж, Нөкис 2008. №1, 113-116 бб..
9. Юсупов К.А. Лирикалық прозада көркем психологизм. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис 2008. 2-саны, 124-127.
10. Юсупов К.А. Жазыўшылардың дөретиўшилик шеберлигин үйрениў методикасы. ҚМУ хабаршысы, 2009, 3-4-санлар, 126-129.
11. Юсупов К.А. Академик лицейларда қорақалпоқ адабиётини ўқитиш методикаси (педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати). – Нөкис, «Miraziz Nukus», 2021. – 4 б.т – 66 бет.
12. Юсупов К.А. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası. Sabaqlıq. – Tashkent: Sano-standart, 2018. – 21 б.т. – 336 б.
13. Yuspov K.A Arnawlı pánlerdi oqıtıw metodikası. sabaqlıq. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 19 б.т. – 304 б.

14. Юсупов К.А. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunıń úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. – 23,75 б.т. – 380 б.

15. Юсупов К.А. Qánigelik hám pedagogikalıq ámeliyat. Методикалық қолланба. – Nókis: Ilimpaz, 2021. – 3.75 б.т. – 60 б.

16. Юсупов К.А. Ш.Сейтов прозасын таллаў усыллары. Методикалық қолланба. – Нөкис, «Miraziz Nukus», 2017. – 4 б.т. – 64 бет.

17. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын сабақтан тыс жумыслар арқалы үйрениўдиң илимий методикалық мәселелери. Методикалық қолланба. – Nókis: Miraziz Nukus, 2018. – 5 б.т. – 80 б.

18. Юсупов К.А. Қәнигелик пәнди оқытыўда инновацион технология. – Nókis: Miraziz Nukus, 2015. – 6 б.т. – 96 бет.

19. Konis A.Yusupov. Studying Forms of Teaching Karakalpak Poetry at Academic Lyceums. Eastern European Scientific Journal. Germany. 3-2018. 72-75.

20. Konis A. Yusupov. Studying Karakalpak Poetry in Academic Lyceums by Various Methods in Class. Eastern European Scientific Journal. (ISSN 2199-7977). Germany. 1-2019. 83-85.

21. Yusupov K.A. Scientific and theoretical foundations of teaching Karakalpak literature at academic lyceums // Journal of Critical Reviews. – Vol 7, Issue 7, 2020. №1. – P.P. 349-354

22. Юсупов К.А. Изучение внеаудиторных работ по каракалпакской литературе в академических лицеях «Наука и Общество», №3 2018, стр36-38.

1. Yusupov K.A. Curricula for teaching karakalpak literature. // Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal https://saarj.com. Academicia ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 5, May 2021, Стр. 1069-1074.

2. Yusupov K.A. Scientific and methodological problems of studying karakalpak literature. //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)

https://www.tarj.in. ISSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 5, May, 2021. Стр. 585-590. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.699. 10.5958/2278-4853.2021.00451.1

3. Юсупов К.А. Изучение творчества Чингиза Айматова в академических лицеях // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2021. – №7. – стр. 52-53

4. Юсупов К.А. Актуальные вопросы преподавания каракалпакской литературы в академических лицеях / Литература и художественная культура тюркских народов в контексте восток-запад. Международной научно-практической онлайн-конференции Казань, 22-25-октября . стр.352.

5. Юсупов К.А. Изучение лирики Усербай Алеўова / Литература и художественная культура тюркских народов в контексте восток-запад. Материалы Международной научно-практической онлайн-конференции Казань, 22-25-октября . Стр.348-351.

6. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде шайыр лирикасын үйрениў. // Илм-фан ва таълимнинг ривожланиш истиқболлари. Республика илмий конференцияси тўплами. – Тошкент: 25 сентябрь 2020 йил. – №6. – Б. 25-28.

7. Юсупов К.А. Научно-методических основы преподавания каракалпакской литературы. Internaional Scienfiic Jounal Theoretical & Applied Scieence p- e- ISSN:2409-0085 (online) Year: 2021 Issue: 11. Pp. 362-371.

8. Юсупов К.А.Педагог шайыр лирикасы ҳәм тәлим-тәрбия мәселелери // Ilim ha'm ja'miyet журнали. – Нукус, 2021. – №4. – Б. 100-102.

1. Юсупов К.А Өсербай Әлеўовтың лирикасын үйрениў. «Әмиўдәрья» , 2021, – №4, Б. 63-68.

2. Юсупов К.А. Әбдимурат Атажановтың дөретиўшилик устаханасы. «Әмиўдәрья» журналы, №5, 2018, 68-75.

3. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Ө.Хожаниязов дөретиўшилигин үйрениў // Ilim ha'm ja'miyet. Нукус давлат педагогика институти журнали. – Нукус, 2020. – №1. – Б. 32-35.

4. Юсупов К.А. Развитие устной культуры учащихся на уроках литературы // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2022. – №1. – Б. 70-71

5. Yusupov K.A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida qoraqalpoq adabiyotini o'qitish masalalari// Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2022. – №2. – Б. 17-18

6. Yusupov K.A. Teaching students the metods of artistic depiction in Karakalpak prose. // Journal of Hunan University (Natural Sciences). Vol. 49. No. 04. April 2022. Page - 590-603.

7. Yusupov K.A. Methods of selection of Karakalpak Novels. // Journal of Positive School Psychology. (Scopus) Volume. 6, No. 4 (2022). Page - 26-30.

8. Yusupov K.A. Learning Discussing the Epic Novels. // Eurasian Journal of Learning and Academic Teahing. Volume 7 I March 2022. Page - 26-30.

9. Юсупов К.А. Обучение основам письменной речи учащихся. // «PEDAGOGS» innernational research journal. Volume-7, 2022. стр. 176-181.

10. Yusupov K.A. Theortical foundations of teaching Karakalpak literature. // GALAXY international interdisciplinary research journal (GIIRJ). ISSN (E): 2347-6915. Vol. 10, Issue 5. (2022). PP. 210-216.

11. Юсупов К.А. Әдебияттаныўда салмақлы орны бар алым. ҚМУ хабаршысы, №1, 2015, 132-136.

12. Юсупов К.А. Ш.Сейтов прозасында пейзаж ҳәм қаҳарман образын үйрениў мәселелери. ҚМУ хабаршысы, №2, 2015, 92-96.

13. Юсупов К.А. Изучение произведений писателя на уроках литературы // Международный научно-образовательный журнал «Образование и наука в XXI веке». Выпуск №26 (том 4), май, 2022. – Стр. 196-201.

14. Yusupov K.A. Methodologu for analyzing iyrical works in literature lessons. // Miasto Przysztoǵci. (Impact Factor: 9.2). Vol. 26 (2022). Page - 200-208.

15. Юсупов К.А. Изучение творчества С.Мажитова в школе. //V Международный журнал научных исследований «Научный импульс». Выпуск №1, 30 август, 2022. – Стр. 44-50.

16. Yusupov K.A. Methods of Teaching the Works of O.Satbaev in Schools. // Journal of intellectual prperty and human rights. Vol. 01lssue. September - 2022. Page – 44-53. ISSN: 2720-6882.

17. Yusupov K.A., Jiemuratova A.S. Develorment of Oral and Written Speech of Students in Schools. // Journal of intellectual prperty and human rights. Vol. 01 lssue. September - 2022. Page – 56-66.

18. Юсупов К.А Образ Айдос бия в каракалпакской литературе. // I International science conference on multidisciplinary research, Abstracts of International Scientific and Practical Conference. Berlin,19-21, 2021, стр. 766-769